

Karl Jaspers a atomová bomba

Jan Rokyta

Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

jan.rokyta@upce.cz

Abstrakt:

Tato studie se nezabývá interpretací Jaspersova myšlení vcelku nebo objasněním jeho základů. Příspěvek je věnován dílčímu tématu: úvahám a apelům, které Karl Jaspers formuloval v souvislosti se vznikem a možným užitím atomové bomby. Jaspersovy myšlenky o atomových zbraních, kontrole jejich použití a jaderném odzbrojení jsou zasazeny do historického kontextu. Základní otázkou, již si autor pokládá a na niž se snaží nalézt odpověď, je to, zda Jaspersovy myšlenky obstály pod zorným úhlem historie a dokázaly dostatečně objasnit vratkost mírové koexistence obou mocenských bloků za studené války i nebezpečí, která z toho pro celé lidstvo vyplývala.

Klíčová slova: Karl Jaspers, atomová bomba, spravedlivá válka, úloha jednotlivce, odpovědnost vědců

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2021.1r.99>

Strach a potenciál

Atomové zbraně změnily pojetí války i náhled na její spravedlnost. Tradice spravedlivé války, úloha jednotlivce, ať vojáka nebo politika, doznaly nutnosti nového promyšlení. V úvahách o atomových zbraních se Jaspers vymezuje vůči pouhému prorockému volání, neboť jako ústřední kategorii při řešení nastalých problémů postuluje rozum.¹ Situace, do níž lidstvo uvrhl vynález atomové bomby, je historicky unikátní a narušuje optimistickou víru v pokrok.² Příčina spočívá v možnostech techniky, jež ovlivňují jak společenskou skutečnost, tak její uchopení v dosavadních sociálních a politických pojmech. Reflexe může mít různé podoby, Jaspersovy úvahy se však pohybují

1 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*. Přel. M. Váňa. Praha, Academia 2016, s. 21.

2 Tamtéž, s. 322.

pouze v rámci duální možnosti: „Buď celé lidstvo fyzicky zanikne, nebo se člověk ve svém mravně-politickém stavu změní.“³

Ve snahách zabránit rozpoutání atomové války mezi mocnostmi hraje tedy vedle rozumu velmi významnou roli také strach z „dvojitě sebevraždy protivníků“,⁴ jehož důvody spočívají v zániku předpokladu přežití vítěze.⁵ Základní myšlenka týkající se zbraní hromadného ničení spočívá v možnosti záhuby celé populace. Smyslem strategie odstrašování je podle M. Walzera tvrzení, že příprava na zabití sice není totéž co zabití samo, obě kategorie však k sobě nemají daleko. Strach slouží k prevenci války na základě implicitní hrozby.⁶ Svoji roli při tom hraje reálnost a uvěřitelnost hrozby. Pokud by všechny hrozby byly uvěřitelné a jejich možný dopad akceptován, bylo by reálně možné vyhnout se překročení hranice vedoucí k násilí.⁷

V historickém kontextu se faktor strachu proměňoval, nabýval různých rozměrů a závisel též na osobě reprezentující protivníka.⁸ Odlišnost v pojetí odstrašování, které praktikovaly obě tehdejší nukleární velmoci, nebyla v době vzniku Jaspersovy knihy nijak markantní. Rakety měly vyvolávat strach, ne být vystřeleny. Eisenhower a později Kennedy usilovali o dosažení nukleární převahy, implicitně varující Moskvu, že by Amerika jadernou válku riskovala. U soupeře měl být navozen strach z odvety. Paradoxem bylo v té době uvažování o síle protivníka, neboť klíčovým faktorem jaderné hrozby je odstrašení, včetně vyvolávání, byť mylného, dojmu o vlastním potenciálu. Sovětské technologické zaostávání Američanům odhalil až O. Peňkovskij a špionážní družice Corona.⁹ CIA v roce 1961 kalkulovala s 1000 sovětskými balistickými střelami. Ve skutečnosti však Moskva disponovala pouze 50 mezikontinentálními nosiči.¹⁰ Jak zmiňuje Walzer, v tomto případě se ukázalo, že u jaderného odstrašování funguje i obava z potenciálu,¹¹ a to nejen reálného, ale i hypotetického.

Vyvolávání iluzí o síle SSSR se promítá i v Jaspersově knize,¹² v níž se zřetelně ukazuje dopad paradoxu vyvolaného faktem, že v určitých situacích je

3 Tamtéž, s. 21.

4 Tamtéž, s. 47.

5 Tamtéž, s. 267.

6 Walzer, M., *Just and Unjust Wars*. New York, Perseus Book 2006, s. 270; s. 281.

7 Schelling, T., *Arms and Influence*. New Haven–London, Yale University Press 2008, s. 92.

8 Americký prezident J. F. Kennedy po vídeňské schůzce se sovětským vůdcem N. Chruščovem údajně pronesl: „S takovýmhle člověkem jsem se nikdy nesetkal. Mluvil jsem o tom, jak by jaderná srážka zabila za deset minut sedmdesát milionů lidí, a on na mě jenom koukal, jako by říkal: No a?“ Taubman, W., *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Přel. M. Dvořák. Praha, BB art 2005, s. 496.

9 Tamtéž, s. 530.

10 Nálevka, V., *Karibská krize*. Praha, ISV 2001, s. 54.

11 Walzer, M., *Just and Unjust Wars*, c.d., s. 272.

12 „V atomových zbraních se Rusko blíží síle Ameriky a v raketách k transportu bomb je momentálně v převaze.“ Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 122.

rétorika stejně důležitá jako zbrojní potenciál. Právě tento paradox Jasperse vede až k nečekaně silným výrokům. Například Jaspersovo vyjádření k sovětské politice zastrašování, je – nahlíženo prizmatem jeho díla *Otázka viny* – značně diskutabilní: „V lapsu osobního rozčílení, právě když na Londýn a Paříž vyrazila Bulganinova hrozba atomovými bombami, bylo tehdy možné pocítovat toto: Nejen marxismus, nejen jeden státní princip a jedno sociální náboženství, vůbec ne velkomyslnost ruského lidu, nýbrž snad něco elementárního, co se u části lidu v Rusku pevně usadilo pod mongolským panstvím: Asiatská nenávist, vědomí, že se jimi pohrdá (...). Tato nenávist v tomto okamžiku bezohledně propukla. Tady se nezdál mluvit duch Ivana Hrozného ani duch Leninův, nýbrž duch Čingischána, totiž připravenost k podrobení národů bez jakýchkoli rozpaků (...).“¹³ V *Otázce viny* přitom Jaspers tento typ uvažování explicitně odmítá.¹⁴

Vhodnějším interpretačním rámcem sovětské politiky je v tomto případě – mnohem spíše než odkaz na Čingischána – tzv. Thukýdídova past, která na příkladu konfliktu Athén a Sparty ukazuje model vztahu mezi dominující velmocí, v tomto případě USA, oproti velmoci nastupující na svou cestu k moci, v tomto případě SSSR. Konflikt má předvídatelný vývoj. Sílicí pocit důležitosti na straně vzrůstající se mocnosti přerůstá ve vyžadování respektu a ústí v požadavek uplatnění výraznějšího vlivu. Etablovaná mocnost však vnímá požadavky nového hráče jako provokaci a nebezpečí.¹⁵ Výsledkem ovšem nutně nemusí být katastrofa nebo ústupek jedné ze soupeřících stran. N. Ferguson popsal politické myšlení studené války jako „hru na sraba“, v níž jde o to kdo ustoupí. Ustoupit však mohou i oba: v karibské krizi tak bylo dosaženo nerozhodného výsledku, díky kterému obě strany zůstaly naživu.¹⁶ Problémem byla v tomto případě dehonestace politických vůdců obou zemí u vlastní generality a vládního aparátu.

Představa atomové války, v níž je možné dosáhnout jednostranného vítězství, je historicky nereálná. Za celé čtyři roky, během nichž byly Spojené

13 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 203.

14 „Tohoto způsobu myšlení většine bohužel přirozeného a samozřejmého, použili nacionální socialisté (...) Bylo tomu tak, jako by neexistovali lidé, nýbrž jen kolektivy (...). Všechna vymezení, která zavádíme, abychom jej určili, jsou překračováním povahy faktů.“ (Jaspers, K., *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*. Přel. J. Navrátil. Praha, Mladá fronta 1991, s. 15.) Jaspers tento styl uvažování nazývá typologickým myšlením, operujícím s pojmem kolektivů.

15 Allison, G., *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thukýdídovo poučení z dějin*. Přel. M. Pokorný. Praha, Prostor 2018, s. 96. Allison pojímá studenou válku jako příklad střetu dvou mocností, který nevyústil do otevřené války. Důvody mohou být různé: možnost vzájemného jaderného zničení, geografická vzdálenost mezi oběma mocnostmi a koneckonců i rozvoj rekognoskačních programů minimalizujících riziko nedorozumění (tamtéž, s. 466–470).

16 Ferguson, N., *Válka světa*. Přel. Z. Gabajová. Praha, Academia 2008, s. 559–560; s. 563. Ferguson uvádí, že sousloví „hra na sraba“ převzal od Bertranda Russella, výraz se však poprvé pravděpodobněji objevuje u Thomase Schellinga.

státy atomovým hegemonem, nenašly dost sil na poražení Sovětů.¹⁷ V roce 1948 Spojený výbor náčelníků štábů spočítal, že 133 amerických atomových bomb¹⁸ by v případě svržení na SSSR zabilo okolo tří milionů lidí. V roce 1952, po vynálezu termonukleárních bomb, by ztráty dosahovaly až desítek milionů obyvatel. Vše by se však odehrávalo již za situace vzájemného jaderného patu, neboť v té době už Sovětský svaz vlastnil atomové zbraně též.¹⁹ Obě strany od útoku odrazoval fakt, že si této skutečnosti byly jasně vědomy.²⁰

Připomeňme, že ve své práci *Atomová bomba a budoucnost lidstva* Jaspers rozvíjí své úvahy pouze v jedné rovině, a to v rovině použití atomové zbraně.²¹ Vzhledem k tomu, že jeho kniha byla vydána v roce 1957, nereflktuje změnu Eisenhowerovy strategie hromadné odvety, k níž v USA postupně přistoupila administrativa prezidenta Kennedyho. Generálové (M. Taylor, J. Gavin) a analytici (např. H. Kahn či W. Kaufmann) tehdy nastolili požadavek revize pojetí jaderné války jako hromadné odvety. Zdůrazňovali při tom, že i v éře hrozby jaderné války je pro USA nutné zachovat si schopnost vést válku konvenčními prostředky. V důsledku jejich apelu ustoupily USA od obranné koncepce, jejímž cílem bylo překonání jaderného patu a získání převahy v nukleární oblasti. Důraz se přesunul na nutnost udržení možnosti rozmanitých variant vedení boje, důležitosti znovu začaly nabývat i malé periferní války, které nevedou až k vzájemnému atomovému zničení. Namísto koncepce hromadné odvety nastoupilo rozlišování mezi ryze vojenskými cíli a městskými aglomeracemi, jehož účelem bylo ušetření životů a zdraví civilistů, udržení kontroly nad bojovou činností a uchování rezerv pro druhý úder. Rozlišovalo se mezi útokem na strategické cíle protivníka a úplným zničením jeho obranného potenciálu.²²

17 Sedmkrát došlo k situaci, kdy konkurent dominující země stál na pokraji získání jaderného arzenálu, a dominující země proto uvažovala o preventivním útoku. Pětkrát se útok neuskutečnil. Během první takovéto situace proti sobě v roce 1949 stály SSSR a USA, později SSSR chystal preventivní útok na Peking v době, kdy se Čína přiblížila k jadernému prahu, Čína uvažovala o útoku na Indii, Indie na Pákistán a USA zvažovaly útok na Severní Koreu. Dvakrát se takový útok uskutečnil: v roce 1981 Izrael zničil atomový reaktor v Iráku a v roce 2007 reaktor v Sýrii. Allison, G., *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thukýdídovo poučení z dějin*, c.d., s. 353–354.

18 V době vrcholící korejské války disponovaly Spojené státy americké 369 bombami, zatímco Sovětský svaz jen pět. Ferguson, N., *Válka světa*, c.d., s. 559.

19 Morris, I., *K čemu je dobrá válka?* Přel. S. Pavlíček. Praha, Argo–Dokořán 2017, s. 246.

20 N. Ferguson charakterizoval tehdejší situaci těmito slovy: „Když se Američané rozhodli, že vyvinou termonukleární ‚superbumbu‘, riziko nukleárního konfliktu se dál snížilo, protože technologický přechod od štěpení k fúzi zvedl sázky o několik řádů (...). Do roku 1956 se odhady ztrát zvýšily až na 65 procent veškeré populace USA.“ Ferguson, N., *Válka světa*, c.d., s. 558.

21 Korekci tvrzení, obdobných Jaspersovým, o konci civilizace v situaci nukleární války důsledně rozvedl americký futurolog věnující se jaderné strategii, Herman Kahn. Viz Kahn, H., *On Thermo-nuclear War*. New Jersey, Routledge 2007, s. 40–54.

22 Nálevka, V., *Karibská krize*, c.d., s. 49–50.

V této souvislosti M. Walzer konstatuje, že v teorii i praxi války tehdy došlo k významnému posunu: hlavní dělicí čára už nevedla mezi zakázanými a přijatelnými zbraněmi, ale mezi zakázanými a přijatelnými cíli.²³ Tento historický posun Walzer ilustruje na příkladu rukojmích. Zatímco za prusko-francouzské války nutili němečtí důstojníci civilisty jezdit ve vojenských vlcích, aby jejich potenciální oběti odstrašili sabotéry, v současné době má obdoba této praxe mnohem sofistikovanější podobu. Povaha situace, jejíž podstatou je „být rukojmí“, nabývá ve věku atomových zbraní zcela jiného charakteru, neboť civilisté až do jaderného úderu vedou víceméně normální život. Povaha technologie nás ohrožuje, aniž bychom se stali viditelnými zajatci.²⁴

Jaspers sice reflektuje setřetí hranice mezi civilními a vojenskými cíli,²⁵ k němuž došlo v případě konvenční války již v předcházejícím období,²⁶ nepřikládá mu však rozhodující význam. Hranici uvažování směrem k asymetrické válce nepřekračuje ani v jiných kontextech, třebaže bere v potaz, že hrozba jednostranného použití jaderných zbraní může vést k ukončení konvenčního konfliktu.²⁷ V důrazu, jenž je položen na atomové zbraně jako rozhodující prostředek vedení války, Jaspers rozpoznává především snahu o snižování počtu vojenských obětí v průběhu konvenční války – zde poukazuje na konflikt v Koreji,²⁸ na jehož ukončení měla podíl hrozba použití atomových zbraní ze strany USA.²⁹

Zdůrazněme: v práci *Atomová bomba a budoucnost lidstva* Jaspers rozvíjí své základní úvahy pouze v rámci symetrických hrozeb, tedy vyrovnaného konfliktu mezi dvěma mocnostmi, během něhož zaručeně dojde k jejich vzájemnému zničení. Proto také konstatuje: „Dnes, přiměřeně k velikosti totalitního zbrojení (..) je k sebezpečením svobody nutné stejně silné zbrojení svobodných států (..).“³⁰

23 Walzer, M., *Just and Unjust Wars*, c.d., s. 276.

24 Tamtéž, s. 271.

25 O dopadu jaderných zbraní na civilní obyvatelstvo Jaspers na jiném místě explicitně píše: „Děni, které v atomové bombě dochází svého vrcholu, se týká všech lidí, všech způsobů víry, všech životních cest.“ Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 410.

26 Hobsbawm, E., *Globalizace, demokracie a terorismus*. Přel. P. Pejša. Praha, Academia 2009, s. 21. E. Hobsbawm setřetí rozdíl mezi civilisty a vojáky z hlediska následků konfliktu dokládá až do současné doby.

27 Vedle těchto otázek je nutné v dnešní době zvažovat i hrozbu potenciálního zneužití jaderných zbraní ze strany teroristů. Allison, G., *Nuclear Terrorism. The Ultimate Preventable Catastrophe*. New York, Times Books 2004.

28 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 101.

29 Nálevková, V., *Studená válka*. Praha, Triton 2003, s. 65–66. Dále též týž, *Horké krize studené války*. Praha, Vyšehrad 2010, s. 59.

30 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 229.

Z hlediska války vedené konvenčními zbraněmi měl Jaspers nepochybně pravdu, avšak jaderný potenciál hrál odlišnou úlohu. 2. října 1957 Sovětský svaz vystoupil s návrhem – předloženým polským ministrem zahraničí A. Rapackim –, jehož hlavním obsahem bylo vytvoření zóny bez atomových zbraní ve střední Evropě. Západ však návrh odmítl s poukazem na převahu Varšavské smlouvy v konvenčních zbraních a následně v prosinci 1957 NATO rozhodlo o rozmístění jaderných raket středního doletu v Evropě.³¹ Odezva těchto událostí se objevuje i v Jaspersově knize, neovlivňuje však celkové směřování jeho úvah: „Zvažuje se, zda by vojensky zřetěněná, nebo dokonce neutrální zóna ve střední Evropě mezi Východem a Západem poskytovala šance pro tuto zónu či pro světový mír nebo pro obojí (...) takové myšlenky jsou nezbytné, správné však mohou být jen tehdy, když ani na okamžik nepomenou celkovou situaci (...)“³²

Politika a ideologie

V knize *Atomová bomba a budoucnost lidstva* se Jaspers v zásadě pohybuje mezi dvěma póly.

V úvahách vztahujících se k prvnímu z nich vychází z teze, podle níž „dnes máme sílu k totálnímu zničení, ale dosud nemáme moc tuto sílu s vypočítanou jistotou ovládnout“.³³ Z hlediska ovládnutí jaderného potenciálu pak Jaspers rozlišuje rovinu politickou a rovinu kontroly samotné technologie. Na politické úrovni předpokládá, že díky demokracii vyřadí rozum atomové zbraně,³⁴ a spoléhá se na možnost jejich odstranění na základě smlouvy, jejíž dodržování by podléhalo mezinárodní kontrole.³⁵ Dodává, že totalitarismus a mezinárodní kontrola se vylučují.³⁶

Na druhém pólu Jaspers rozvíjí úvahy o povaze míru a tvrdí: „Mír nikdy nepanuje díky koexistenci, nýbrž jen díky kooperaci.“³⁷ Mír za studené války však nepanoval na základě kooperace znepřátelených bloků, neboť spolupráce na kontrole jaderných zbraní byla odmítána oběma stranami. Zdání míru existovalo jen díky skutečnosti, že atomové zbraně měli v držení oba protivníci, a prevence války tak byla možná na základě implicitní hrozby.³⁸ H. Kahn

31 Nálevka, V., *Karibská krize*, c.d., s. 11.

32 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 258.

33 Tamtéž, s. 41.

34 Tamtéž.

35 Tamtéž, s. 48.

36 Tamtéž, s. 50. Rovnováha strachu však nebyla závislá na ideologické rovině, tedy ze strany Západu na pohledu na stalinismus jako na „veliké zlo“. Viz Walzer, M., *Just and Unjust Wars*, c.d., s. 273.

37 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 58. Obdobně též týž, Kantův spis „K věčnému míru“. Přel. J. Šindelář. *Reflexe*, 1999, č. 20, s. 5–23.

38 Walzer, M., *Just and Unjust Wars*, c.d., s. 281.

podotýká, že v dané situaci byla klíčová stabilita rovnováhy teroru a sovětská doktrína koexistence vznikla až na základě docenění významu jaderných zbraní. Příměří založené na nutnosti dokládá i Nixonův výrok určený Chruščovovi: „Musíme buď společně žít, nebo společně umřít.“³⁹

V práci *Atomová bomba a budoucnost lidstva* Jaspers konstatuje, že na patovou situaci, jež je důsledkem existence jaderných zbraní, je možné nahlížet z dvojího úhlu pohledu: empirického a normativního. A v dané souvislosti dospívá k poměrně nekompromisnímu závěru: „Co se empiricky děje, patří k realitě, v níž státník jedná. Ale realita není normou, podle níž se jedná. Z reality nelze rozvinout normu.“⁴⁰ Uznáme-li však situaci zaručeného vzájemného zničení jako realitu, pak realita určuje politické jednání.⁴¹

Zvážíme-li tyto teze, pak je možné konstatovat, že Jaspers nechápe správně odstrašující dopad významu atomových zbraní v bipolárním světě, což dokládá i jeho tvrzení: „Nejasnost v záměru nechtít použít atomové bomby, ale zároveň se jich nezříci, se vydává totalitarismu.“⁴² Jaspers rýsuje paralely tam, kde reálné srovnání možné není, neboť analogie jsou vytržené z historického kontextu a potenciál zbraní je naprosto rozdílný. Jaspers tvrdí: „Tomuto vydírání [rozuměj: sovětskému vydírání – pozn. autora] se podléhá, jako kdysi západní státy podlely Hitlerovu vydírání.“⁴³ Koexistenci dvou bloků v období studené války však nelze srovnávat s politikou *appeasementu*, neboť se odehrávala za jiných mocenských a technologických podmínek,⁴⁴

39 *The Essential Herman Kahn. In Defense of Thinking*. P. D. Aligica – K. R. Weinstein (eds.). Lanham, MD, Lexington Books 2009, s. 12; s. 16; s. 24.

40 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 394.

41 Jako příklad „empirického nahlédnutí“ Jaspers uvádí práci Machiavelliho a Kautiljovu *Arthašástru* (Jaspers, K., *Kantův spis „K věčnému míru“*, c.d., s. 5–7). V této souvislosti je možné doplnit dva ilustrativní případy, v nichž se stírala hranice mezi normativitou a fakticitou. Prvním je práce K. Bindinga a A. Hocheho s názvem *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* z roku 1920. Autoři, právník a psychiatr, obhajují stanovisko, že je možné na základě lékařské diagnózy, tedy na základě faktů, vypracovat normativní kritéria vedoucí posléze k zavraždění pacienta, tedy hájí tento skutek jako čin s etickým dopadem. Jejich publikace byla v nacistickém Německu používána při přípravě lékářů na Akci T4. V druhém uvedeném případě atomové zbraně nabývají v otázce rozlišení fakticity a normativity historicky jiného rozměru, neboť již samou svou existencí implikativně, automaticky ovlivňují existenci života vůbec, tedy i politické rozhodování.

42 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 261.

43 Tamtéž.

44 J. F. Kennedy se k myšlence kontroly atomových zbraní a jejich testů vstřícně stavěl již před karibskou krizí (Bridger, S., *Scientists at War*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 2015, s. 52). V roce 1963 Kennedy předpokládal, že atomové zbraně bude v roce 1975 vlastnit 15–20 zemí. Vycházejze z tohoto úhlu pohledu na realitu, uvedl JFK do chodu řadu iniciativ, jejichž základem byla smlouva o nešíření jaderných zbraní. Dnes sice vlastní jaderné zbraně oficiálně jen devět zemí, avšak vzrůstá nebezpečí jaderného terorismu (Allison, G., *Global Challenges of Nuclear Proliferation*. In: Allison, G. – de Carmoy, H. – Delpuch, T. – Min Lee, Ch. (eds.), *Nuclear Proliferation: Risk and Responsibility* (Report to the Trilateral Commission). Washington, DC, Brookings Institution Press 2006, s. 2).

od počátku navíc ze strany Západu s deklarováním úmyslu komunismu vzdorovat.

Jaspers vychází z teze, že „mírové sjednocení předpokládá porozumění. Možnosti takového univerzálního porozumění musejí růst, čím více se všechny lidské realizace mohou setkávat.“⁴⁵ Problémem ovšem není samo porozumění, neboť toho může být koneckonců dosaženo i jen na deklarativní rovině. Problémem je nalezení společných cílů, které mohou sdílet i nesmiřitelní ideologičtí soupeři. O několik desetiletí později k jádru problému odkázala otázka, která zazněla při soukromém setkání M. Gorbačova s R. Reaganem: „Kdyby na planetu Zemi zaútočili nepřátelští Martané, jak by Sovětský svaz a Spojené státy zareagovaly?“ Reaganova otázka, položená překvapenému Gorbačovovi, poukazuje na hledání společných zájmů obou mocností.⁴⁶

Zdá se tedy, že výše uvedená Jaspersova apelativní argumentace – určená politickým reprezentacím – se v těchto ohledech a především v trvání na normativním rozměru politického jednání poněkud májí účinkem. Účinnějším se ukázal být jeho důraz na roli rozumu a komunikace: „Nebot' jedinou skutečnou garanci bytí lze zakusit v komunikaci.“⁴⁷ Právě komunikace mezi státníky obou bloků v kritických chvílích na pokraji války totiž sehrála klíčovou roli při odvracení konfliktu. Tato komunikace obsahovala vedle nabídky dohody i jasné vytyčení hranice, deklarované definicí životního zájmu, a ochotu obětovat vše při jejím překročení.⁴⁸ Součástí tohoto stanovení pevné hranice, jejíž narušení by vedlo k fatálním důsledkům, byla i zřetelná deklarace odhodlání okamžitě použít atomové zbraně.⁴⁹

45 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 140.

46 Allison, G., *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thúkýdídivo poučení z dějin*, c.d., s. 386.

47 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 346.

48 Kennedy si v období karibské krize plně uvědomoval, jakému riziku čelí, přesto opakovaně prosadil rozhodnutí, o nichž věděl, že jimi hrozbu války spíše zvyšuje: rozhodl se pro medializované setkání s Chruščovem, o jehož bezvýslednosti byla vzápětí informována veřejnost na celém světě, stanovil jednoznačnou podmínku odstranění jaderných zbraní z Kuby, pohrozil, že dá rozkaz k náletům, jejichž cílem bude sovětské rakety zlikvidovat. V předposlední den krize pak zaslal Chruščovovi ultimátum. Zároveň však pomocí prostředníků vedl i pragmatická zákulisní vyjednávání, neboť pochopil, že je třeba poskytnout Sovětům prostor k manévrování, čas k rozhodnutí i určitý zisk (byť dohodu o recipročním stažení amerických raket z Turecka výměnou za stažení sovětských raket z Kuby nezveřejnil). Allison, G., *Osudová past. Spojené státy versus Čína a Thúkýdídivo poučení z dějin*, c.d., s. 19–20; s. 395.

49 Příkladem zde vedle Kennedyho jednání vůči Sovětům v období karibské krize může být i jeho projev z 25. července 1961, tedy z období berlínské krize, v němž americký prezident deklaroval odhodlání udržet stávající postavení Západního Berlína i vojenskou silou.

Pro úplnost je třeba připomenout i to, že komunikace se nemusí nutně odehrávat veřejně a jen mezi politickou reprezentací. Jeden z obrátů v karibské krizi například nastal 26. října, kdy rezident rozvědky KGB ve Washingtonu A. Feklisov, vystupující jako Fomin, kontaktoval novináře J. Scaliho, známého svými kontakty na CIA a Státní department USA. Fomin při schůzce naznačil možnost kompromisního řešení mezi oběma velmocemi i jeho přibližnou podobu (Nálevka, V., *Horké krize studené války*, c.d., s. 116).

A zde je třeba poukázat ještě na jednu důležitou okolnost, jejímž prostřednictvím nahlédneme Jaspersovu argumentaci z dalšího úhlu pohledu. Rozhodující roli při uchránění světa před použitím atomových zbraní totiž sehrály – vedle politického jednání a komunikace – ještě další faktory: prostá náhoda,⁵⁰ strach ze vzájemného zničení a také „zdravý rozum“ a zděšení jednotlivců, kteří stanuli tváří v tvář kritické situaci.⁵¹ Ačkoliv tyto události Jaspers explicitně nereflektuje, v souladu s nimi vyvozuje: „V pokračování politického myšlení tedy narážíme na hranice, kde pouhá politika selhává a vyžaduje se odhodlání člověka, který tváří v tvář největší nouzi provede nějakou změnu.“⁵² Jaspers tak chápání konfliktů posunuje, obdobně jako G. Bell a V. Brittainová,⁵³ a otevírá široký vějíř potencialit: od možnosti vypovězení poslušnosti „legitimnímu vladaři“ vyhlásujícím válku přes otázku svědomí jednotlivce až k (ne)užití prostředků, jimiž je válka vedena.⁵⁴ A právě v uvědomění si úlohy „odhodlání jednotlivce“ spočívá originální Jaspersův přínos.

50 Zde je možné odkázat na svržení atomové bomby na městečko Florence v Jižní Karolíně letounem B 47 při cvičném hlídkovém letu. Bomba naštěstí nebyla aktivována.

51 Typickým je případ Stanislava Petrova, důstojníka protivzdušné obrany SSSR, který 26. září 1983 vyhodnotil zprávy včasné výstrahy, které informovaly o nukleárním útoku ze strany USA, jako chybu systému a neaktivoval impuls vedoucí k rozpoutání jaderného konfliktu. K Petrovově zdravému rozumu a s ním spojenému předvídání je dobré podotknout, že zprávy o útoku se stupňovaly: systém vysílal informace nejprve o jedné raketě, postupně pak až o pěti. Odpálení pouhých pěti raket sice nedávalo smysl, tehdejší velice napjaté politické vztahy mezi oběma velmocemi by však na počátek války mohly logicky odkazovat. Obdobným příkladem může být rozhodnutí Vasilije Archipova, zástupce velitele sovětské ponorky doprovázející nákladní lodě s raketami na Kubu. 27. října 1962 byla napadena americkými torpédoborci, které na ni shazovali cvičné hlubinné nálože. Kapitán ponorky byl přesvědčen, že došlo k rozpoutání války, a rozhodl se na americké lodě odpálit atomové torpédo. K autorizaci rozkazu o použití jaderných torpéd bylo však potřeba nejen rozkazu kapitána, ale i souhlasu jeho vojenského zástupce a také zástupce pro věci politické. Archipov svůj souhlas nedal, přemluvil kapitána k vymoření a kontaktování velení v Moskvě. V obou uvedených příkladech se objevuje etický paradox, jemuž bylo v moderních dějinách doložitelně vystaveno několik vojáků odmítajících agresi vedenou vlastní zemí a usilujících o mír. V těchto případech bychom mohli hovořit o tzv. „Osterově paradoxu“, neboť jako typický představitel takového jednání bývá uváděn příslušník Abwehru Hans Oster. Oster usiloval o mír ještě před vypuknutím druhé světové války, zároveň však už v době nacistické vlády v Německu, takže mohl být považován za zrádce politického systému, potažmo za zrádce vlastní země, nehledě na to, že mohl přivodit smrt svým vlastním lidem. Viz Parssinen, T., *Osterovo spiknutí v roce 1938*. Přel. K. Macáková – H. Řeháková. Praha–Plzeň, Dobrovský–Beta 2005, s. 145.

52 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 59.

53 Biskup G. Bell byl společně s V. Brittainovou členem britského „Výboru pro zákaz nočního bombardování založeného kvakerským pacifistou C. Catchpolem. Bell ani Brittainová neměli iluze o nelidské povaze nacistického režimu nebo o možnosti, jak ho zastavit jinak než válečnými prostředky. Poukazovali však na to, že bombardování civilistů, ať již kvůli zlomení morálky protivníka nebo kvůli zničení pracovní síly, je z hlediska *ius in bello* neospravedlnitelné. Grayling, A. C., *Obklopení mrtvými městy*. Přel. V. Fuksa. Praha, Ševčík 2008 s. 136–139.

54 Jaspers se v rámci těchto úvah v mnoha ohledech mýlí s teorií spravedlivé války, jak ji v evropských dějinách zformuloval sv. Augustin. Srov. Mattox, J. M., *Saint Augustine and the Theory of Just War*. London–New York, Continuum 2006, s. 44–66.

Zároveň se tím vyjevuje i jistá paradoxnost dopadů jeho knihy, již původně zamýšlel věnovat politickým předpokladům zamezení jaderného konfliktu.

Mír a soužití

Základní předpoklad udržení míru na mezinárodní úrovni formuluje Jaspers následovně: „válka může být vyloučena jen tehdy, když bude existovat nejvyšší právní instance, která bude na místo násilí klást právo a bude s to rozhodovat i ty nejhlubší odlišnosti mínění a protiklady zájmů. Tato instance však musí disponovat účinnou mocí k prosazení a udržení svých rozhodnutí.“⁵⁵

Možné naplňování tohoto předpokladu však naráží na několik problémů. Prvním z nich je moc, jež je chápána jako svrchovaná. Druhým je vzdání se části suverenity státu, k níž patří i právo na vlastnění obranných prostředků. Suverenita státu je totiž Jaspersovi nouzovým prostředkem k udržení míru.⁵⁶ Zde u něj dochází k posunu od Kantem ovlivněných úvah o „federalismu svobodných států“.⁵⁷ Třetím problémem je rozpor v chápání práva, k němuž P. Kouba mimo jiné podotýká: „Jde o to, že skutečná politika je nemyslitelná bez rizika uplatnění proti-právního hlediska v zájmu spravedlnosti, která není předem zaručena.“⁵⁸

Další možný problém vyvstává v souvislosti se situací, v níž se vyostřuje protikladnost zájmů. Teorie spravedlivé války, oddělující *ius ad bellum* a *ius in bello*, definovala důvody legitimizující spravedlivou válku. Myšlenka souběžné spravedlnosti, vnímající nárok na spravedlnost na obou stranách konfliktu současně, se poprvé objevila u Huga Grotia.⁵⁹ Podle Jasperse však souběžná spravedlnost u obou soupeřících stran není možná. Předpoklad mírového soužití formuluje následovně: „Fyzické násilí mezi státy by bylo možné vyloučit, kdyby mezi nimi došla platnosti právní myšlenka analogicky k poměru občanů mezi sebou ve státě.“⁶⁰ Jaspers zde vychází z takového uvažování o spravedlivé válce, v němž je právo státu na obranu analogické právu jednotlivce na sebeobranu. Spravedlivá válka je tak obdobou trestu za provinění.

Kritici teorie spravedlivé války však poukazují na rozdíl mezi analogií a identitou, resp. na to, že z analogie mezi právem jednotlivce a nárokem státu nevyplývá jejich identita. Tvrdí, že teorie spravedlivé války je ve své

55 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 52.

56 Tamtéž, s. 56. V těchto souvislostech je třeba jaderný potenciál chápat nejenom v útočném, ale i v obranném smyslu

57 Jaspers, K., *Kantův spis „K věčnému míru“*, c.d., s. 5–4.

58 Kouba, P., *Konečný mír. Reflexe*, 1999, č. 20, s. 6–11.

59 Johnson, T. J., *Přerušená tradice. Politologický časopis*, 1997, č. 4, s. 355.

60 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 71.

podstatě „státocentrická“, zatímco právo na sebeobranu náleží jen jednotlivcům, protože se vztahuje k jejich morální dimenzi.⁶¹ Ačkoliv se v rámci jeho koncepce jedná o záležitost opačnou, totiž o otázku míru, je podle mého názoru možné na Jaspersovo uvažování uplatnit právě tuto část revizionistické kritiky teorie spravedlivé války.

Za nerealizovatelnou výzvu lze v historickém kontextu označit také Jaspersův požadavek definitivního zastavení jaderného zbrojení. Jediným řešením, jež by podle Jasperse spolehlivě vedlo k nastolení celosvětového míru, je kontrola jaderných zbraní světovou vládou a následně odzbrojení.⁶² Námitka, zaznívající například z řad žáků Hermana Kahna, zní, že podobná organizace již existuje – je jí Rada bezpečnosti OSN, která vznikla v říjnu 1945. Od jejího založení v roce ukončení druhé světové války se však už častokrát prokázala její nefunkčnost.⁶³ Představa, že Komise OSN pro atomovou energii, jež měla kontrolovat jaderné zbraně, bude tuto funkci skutečně plnit, definitivně padla v roce 1947, když se SSSR a USA nedohodly na inspekčních postupech.⁶⁴

Pro úplnost zde můžeme uvést, že podle Jasperse má odzbrojení vést k bezpečnějšímu světu, nikoliv k „pouhé“ kontrole zbraní. Do této oblasti těchto představ spadá například apel na dobrou vůli, tedy na jednostranné odzbrojení, nabývající až utopického rozměru.⁶⁵ O odzbrojení Jaspers uvažuje jako o jediné možné cestě vedoucí k nastolení míru. Lze však namítat, že udržení míru může být založeno i na určitém typu rovnováhy – v takových případech hraje v dějinách roli efekt „Červené královny“. Rovnováhu je zapotřebí navozovat ve všech oblastech, tedy i na technologickém poli, kde je nutné převahu protivníka dohánět a předhánět. Při vyrovnanosti sil nastává totiž možnost, že konflikt bude zažehnán, protože nikdo nebude mít reálnou naději na úspěch. Jak říká v knize *Za zrcadlem a co tam Alenka našla* Červená královna Alence, je zapotřebí běžet rychleji, abychom zůstali stát na místě.⁶⁶

S jistotou rezervou je nutno přistupovat také k tomuto Jaspersovu předpokladu: „Pokud rozum vyřadí atomové bomby z účinnosti, pak jen díky demokracii jako politické formě života.“⁶⁷ V politickém myšlení západního světa je nutné reflektovat, nikoliv samozřejmě jako kritiku Jasperse, prvek „reálnopolitiky“, a to zejména při posuzování toho, co mohlo být učiněno pro země

61 Velek, J., *Kapitoly z teorie spravedlivé války*. Praha, Filosofia 2014, s. 28–29.

62 Jaspers, K., *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, c.d., s. 261.

63 *The Essential Herman Kahn. In Defense of Thinking*, c.d., s. 28.

64 Morris, I., *K čemu je dobrá válka?*, c.d., s. 244.

65 *The Essential Herman Kahn. In Defense of Thinking*, c.d., s. 28–30.

66 Srov. Morris, I., *K čemu je dobrá válka?*, c.d., s. 78. V českém překladu Alenčiných dobrodružství vystupuje tato postava jako „Černá královna“. Viz Carroll, L., *Alenčina dobrodružství v říši divů a za zrcadlem*. Přel. J. Císař. Praha, Aurora 1996, s. 166.

67 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 477.

za „železnou oponou“. Reakce západního bloku na revoluci v Maďarsku v roce 1956, na události, k nimž došlo v NDR v roce 1953, a na okupaci Československa v roce 1968 znamenala doslova triumf „reálpolitiky“ v mezinárodních vztazích.⁶⁸

Je také třeba vzít v potaz, že pokud by platila Jaspersova přímá úměra mezi demokracií a jaderným odzbrojením, pak nemáme moc důvodů k optimismu: v současnosti oficiálně vlastní atomové zbraně devět států, z nichž nejvýznamnějšími „mocnostmi na vzestupu“ jsou Čína, Ruská federace, Indie a Pákistán. Náhled na zbraně hromadného ničení a jejich likvidaci se právě v těchto kulturně odlišných oblastech pochopitelně od onoho Jaspersova liší. Pozornost je třeba věnovat i silám, které o získání nukleárních zbraní soustavně usilují. Zaměříme-li se například na vztah islamistů ke zbraním hromadného ničení, pak patrně nejčastěji zmiňovaným pramenem je *Management barbarství*, kolující pod autorským pseudonymem Abu Bakr an-Nádží. Tento text reprezentuje jedno z nejkrajnějších křídel salafisticko-džihádické ideologie. Dalším je pak *Úvod do právního učení džihádu*, jehož autorem je Abú Abdulláh al-Muhádžir. Nádžijho instrukce, jak ovládnout stát, Muhádžir doplňuje radou, aby se džihádisté zmocnili zbraní hromadného ničení, neboť právě je považuje za nezbytné pro vedení totální války. V této souvislosti ovšem uvádí i výhradu, že mohou být použity pouze na obranu před invazí nevěřících.⁶⁹ S přihlédnutím k náboženské motivaci, nedovolující kompromis, navozuje zmínka „o nezbytné obraně před invazí“ dojem regulace. Ve skutečnosti však nabývá problém vztahu terorismu a zbraní hromadného ničení zcela jiných podob.⁷⁰

Vědci, odpovědnost a pokrytectví

Na příkladu dilematu Alberta Einsteina, vyzývajícího prezidenta Roosevelta k sestrojení atomové bomby, se Jaspers vyrovnává s problémem pacifismu: „Zjevně tato otázka zní: Je tento čin (sestrojení atomové bomby), který může vést k totálnímu zničení lidstva, absolutně zlý? Nebo se může opakovat smysl Einsteinova rozhodnutí, který v ohrožení světa Hitlerovým totalitarismem radil k sestavení atomové bomby?“⁷¹

68 Nálevka, V., *Horké krize studené války*, c.d., s. 142. Jak bylo již uvedeno výše, na začátku své knihy Jaspers ignoruje „reálpolitiku“ tehdejšího Západu. V následujících úvahách však již s částečným porozuměním reflektuje opatrnou americkou reakci na sovětské potlačení maďarského povstání: „Toto znásilňování svobodný svět zatím trpí, protože alternativou by byla světová válka (...).“ Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 187.

69 Gerdes, A. F., *Islámský stát, cesta k moci*. Přel. E. Křístková – A. Valenta – A. Zbořil. Praha, Vyšehrad 2017, s. 46–47; s. 51.

70 Viz Allison, G., *Nuclear Terrorism. The Ultimate Preventable Catastrophe*, c.d.

71 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 267.

Einstein si jasně uvědomoval nebezpečí plynoucí z možnosti, že by nacisté získali atomové zbraně. V dopise F. D. Rooseveltovi z 3. října 1939⁷² objasňuje potenciál atomové bomby.⁷³ Dopis sepsaný německými vědci, obdobný Einsteinovu, přitom dorazil na zbrojní úřad wehrmachtu už 24. dubna 1939.⁷⁴ Měl ovšem Einstein, vědec, který se dlouhodobě angažoval v pacifistickém hnutí, právo vyzývat politické vůdce k výrobě atomové pumy? Humanistické východisko Jaspersových úvah je nezpochybnitelné, jeho analýza důsledná. Při posuzování Einsteinova dilematu posléze dospívá k závěru: „Pokud se někde uznává násilí proti násilí jako nevyhnutelné, pak v mezní situaci lidského pobývání.“⁷⁵ Směřuje tím k formulaci své odpovědi na klíčovou otázku: Jakou cenu⁷⁶ by vůbec měl demokratický systém, jehož občané by neuznávali nutnost jej bránit?⁷⁷

Dále se Jaspers zamýšlí také nad *Göttingenskou výzvou* osmnácti německých fyziků, kteří se v roce 1957 odmítli podílet se na vývoji atomových zbraní. Na začátku výzvy nalézá pozitivní prvky: „Zde se dnes objevuje smyslu-

72 Neffe, J., *Einstein*. Přel. J. Boček. Praha, Argo 2006, s. 303.

73 V dopise Einstein zmiňuje i přípravné akce, které už v Německu probíhají: „Dovzděl jsem se, že Německo zastavilo prodej uranu z československých dolů, které převzalo pod svou správu. To, že jednalo tak rychle, je možné zdůvodnit tím, že syn německého státního tajemníka na ministerstvu zahraničí von Weizsäcker má vazbu na Ústav císaře Wilhelma v Berlíně, kde jsou nyní opakovány některé americké práce o uranu.“ (Fölsing, A., *Albert Einstein*. Přel. M. Svojshe. Praha, Volvox Globator 2001, s. 731; s. 736.) Otázku Einsteinova plného autorství dopisu nebo možnosti, že jej pouze podepsal, zde ponechávám stranou.

74 Paul Harteck, zastávající profesuru v Hamburku, napsal spolu se svým spolupracovníkem Wilhelmem Grothem německému velení o možném využití řetězové reakce k výrobě bomby toto: „Země, která ji použije jako první, získá neocenitelný náskok před ostatními.“ Fölsing, A., *Albert Einstein*, c.d., s. 737.

75 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 83.

76 Zde není myšleno kvalitativní zhodnocení kultury, ale její životaschopnost.

77 Ponechávám zde stranou analýzu principu proporcionality, neboť je v daných souvislostech Jaspersovu uvažování zcela vzdálen. Jen stručně zmiňuji, že ohledně použití atomových zbraní v Japonsku se princip proporcionality týká vztahu mezi cílem jednání a prostředky použitými k jeho dosažení a zahrnuje i princip „rozumné naděje na úspěch“ (srov. Velek, J., *Kapitoly z teorie spravedlivé války*, c.d., s. 61–68). V souvislosti s užitím jaderných zbraní v Tichomoří byla posuzována mimo jiné rozvaha, zda by japonská armáda – nerespektující válečné konvence a vykazující extrémně vyvinutý smysl pro povinnost a neúctu vůči civilnímu obyvatelstvu – reflektovala ukázkou amerického arsenálu provedenou na izolovaném místě. V zájmu japonského civilního obyvatelstva právě takový postup obhajoval James Franck a šest dalších vědců, kteří v červnu roku 1945 napsali americkému ministru obrany dopis, v němž doporučovali, aby americká bomba byla předvedena světu ve vybrané neobydlené oblasti (Neffe, J., *Einstein*, c.d., s. 307–308; typickou ukázkou obdobného uvažování je i závěr, ke kterému ve své knize dospěl Gar Alperovitz. Viz Alperovitz, G., *The Decision to Use the Atomic Bomb*. New York, Vintage Books 1996). Do rozhodování podle principu proporcionality se promítlo také vnímání atomových zbraní politickými představiteli. Prezident Truman neodlišoval atomovou bombu od konvenčních zbraní. Porovnání konvenční invaze do Japonska a využití atomové zbraně i proto vyznělo ve prospěch jaderné bomby (Craig, C. – Radchenko, S., *The Atomic Bomb and the Origin of the Cold War*. New Haven–London, Yale University Press 2008, s. 84).

plné německé politické vědomí: Zřeknutí se touhy být velmocí (...) splnění politického étosu požadovaného od malého státu! Zpěčovat se spolupachatelství (...).“⁷⁸ Při podrobnější analýze *Göttingenské výzvy* však před Jaspersem vyvstávají problémy. Týkají se jak rozšíření vědění o atomových zbraních, tak odpovědnosti fyziků. V rámci odpovědnosti fyziků Jaspers rýsuje hranici mezi zastavením výzkumu, majícím konsekvence pro vývoj zbraní, a politickou odpovědností vědců.

Prvním problémem Jaspersova uvažování je nereálné posouzení důležitosti převahy vojsk Varšavské smlouvy v konvenčních zbraních. Bez konvenčního odzbrojení, týkajícího se i vojsk Varšavské smlouvy, by rezignace na taktické jaderné zbraně pro NATO představovala cestu do oslabení. Jaspers uvažuje ve smyslu ofenzivním, vlastnictví zbraní pro něj navozuje jejich agresivní použití. Možnost, že odstrašující potenciál atomových zbraní může mít obranný charakter, si nepřipouští.⁷⁹

Druhým problémem je členství Německa v NATO, jehož signatáři se zavázali uplatnit kolektivní obranu se společnou zárukou v případě útoku proti jednomu nebo více členům organizace. Každý útok je považován za agresi mířící proti všem. Všichni členové NATO jsou tedy povinni podílet se i na rozvíjení potenciálu společné obrany, a to i v mírových dobách. Při zvážení těchto skutečností vyvozuje Jaspers posléze z analýzy výzvy německých fyziků kritický závěr, že její uplatňování by koneckonců směřovalo k německé neutralitě,⁸⁰ v dané době politicky nereálné. Rozeznává v *Göttingenské výzvě* tendenci k nadřazování ochrany vlastní země.⁸¹

Třetím problémem, jenž vyvstává v rámci Jaspersova uvažování o *Göttingenské výzvě*, je nekritická akceptace mírové legendy vytvořené po válce německými vědci.⁸² Z kopií dokumentů, odvezených po roce 1945 do Sovětského svazu a v roce 2004 vrácených zpět Německu, vyplývá, že signatáři výzvy, C. F. Weizsackër a W. Heisenberg, vědomě a aktivně s nacistickým režimem kolaborovali.⁸³ W. Heisenberg v *Göttingenské výzvě* proklamuje neochotu podílet se na výrobě atomových zbraní ve prospěch demokratického státu, procházejícího sice jen s obtížemi denacifikací, avšak přesto se snažícího s vlast-

78 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 308.

79 Nálevka, V., *Karibská krize*, c.d., s. 11.

80 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 312.

81 Tamtéž, s. 313.

82 „Zatímco se v Americe připravovala atomová bomba, v Německu se nedělo nic z toho, čeho se v Americe tolik báli. C. F. Weizsackër nás prostě a důvěryhodně informuje, že my, němečtí fyzici, jsme vůbec nebyli postaveni před rozhodnutí, zda jsme skutečně chtěli dělat bomby, nebo ne (...).“ Tamtéž, s. 307.

83 Grygar, F., Ke zrodu a pádu legendy o německých atomových vědcích, kteří nechtěli z morálních důvodů sestrojít jaderné zbraně pro nacistické Německo. *DVT – Dějiny vědy a techniky*, XLV, 2012, č. 4, s. 256.

ní historií vyrovnat. Oproti tomu je ovšem třeba zvážit, že Heisenbergův postoj za války – která měla genocidní charakter⁸⁴ a byla vedena nedemokratickým režimem – se jeví jako dosti problematický. Němečtí vědci s nacistickým režimem otevřeně a aktivně spolupracovali a o svých výzkumech mu pravdivě referovali.⁸⁵

Weizsäckerovo tvrzení, že: „žádný vědec, který je hoden tohoto začlenění, by se nepodjal k tomu, provádět jaderné pokusy a výzkumy pro vojenské účely“,⁸⁶ pak působí až nestoudně. F. Grygar rozeznává v mírotvorném úsilí německých vědců, začínajícím hned po válce, důležitý moment jejich motivace, spočívající ve snaze eticky ovlivnit bádání historiků o vědě a atomovém výzkumu v období nacismu.⁸⁷ Upozorňuje na zdokumentovaný fakt, že se němečtí vědci – kteří byli na konci války, včetně Heisenberga a Weizsäckera, internováni Spojenci – po svržení atomových bomb na Japonsko zděsili technologické a vědecké síly Spojenců. V pozadí při tom zřejmě stálo vnějškově nepřiznané vědomí vlastní postradatelnosti.⁸⁸

Role vědců ve společnosti je v mnoha ohledech specifická. Společensví vědců, překračující hranice států a povahu režimů, je tradiční a částečně existovalo i během druhé světové války. (Poměrně negativním příkladem mohou být vřelé kontakty probíhající ve vědecké a univerzitní sféře mezi americkými eugeniky a německými *rassenhygieniky*, jež přetrvávaly až do vstupu USA do války.⁸⁹) Je však velmi důležité vzít v potaz i fakt, že při dosahování společenského konsensu ve Třetí říši hrály nezastupitelnou úlohu právě společenské elity, které veřejně zdůvodňovaly a zaštiťovaly její genocidní program.⁹⁰

Dnes je již nezpochybnitelným faktem, že toto „společensví rozumných“ hrálo v období nacionálně socialistického Německa jednu z důležitých sociálních úloh. Ani na tomto faktu, ani na jeho nedostatečné reflexi v poválečném období však, a to je nutné kategoricky zdůraznit, nenese Karl Jaspers žádnou vinu. Historické poznávání podílu německých vědeckých elit na válečných zločinech postupovalo pozvolně. Teprve postupně zpřístupňování

84 Wette, W., *Wermacht. Obrazy nepřítele, vyhlazovací válka, legendy*. Přel. P. Köpplová. Praha, Argo 2006, s. 98–101.

85 Grygar, F., Ke zrodu a pádu legendy o německých atomových vědcích, kteří nechtěli z morálních důvodů sestrojít jaderné zbraně pro nacistické Německo, c.d., s. 260. Vzpomínky A. Speera ostatně také ilustrují Heisenbergovu ochotu s nacisty spolupracovat (Serenyová, G., *Zápas s pravdou*. Přel. Z. Hron. Brno, BB art 1998, s. 356–357).

86 Jaspers, K., *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, c.d., s. 315.

87 Grygar, F., Odrácená strana legendy. Otto Hahn v kontextu nacistického Německa. *Teorie vědy*, XL1, 2019, č. 1, s. 76–77.

88 Tamtéž, s. 78–80.

89 Kühn, S., *The Nazi Connection*. Oxford–New York, Oxford University Press 1994, s. 100.

90 Bauer, J., *Úvahy o holocaustu*. Přel. T. Vrba. Praha, Academia 2009, s. 115.

archivů německých vědeckých institucí⁹¹ v průběhu doby otevřelo reálný pohled na roli německých vědců ve Třetí říši.⁹² Jaspersův postoj k této otázce tak v *Atomové bombě a budoucnosti lidstva* jen kopíruje meze tehdejší doby, z nichž vlastně ani nemůže vystoupit.

Závěr

Jaspers je jedním z filosofů, kteří se se podrobněji věnují otázkám souvisejícím s technikou a jejími dopady na lidstvo jako celek. To se odráží i v jeho práci *Atomová bomba a budoucnost lidstva*, v níž zamýšlel analyzovat jednak politické možnosti vedoucí k zamezení jaderného konfliktu, jednak demokracii jako předpoklad odzbrojení a skutečného míru. Ve své knize Jaspers uznává realitu bipolárního světa, v němž obě strany vlastní jaderné zbraně, bere v potaz i odstrašení vzájemným zničením, dosahovaná rovnováha však pro něj není pravým mírem. Normy, podle nichž je nutné v politické oblasti jednat, nelze podle jeho názoru odvozovat z reality. A třebaže status quo studené války byl na uznání rozhodující role reality založen, Jaspers tuto skutečnost reflektoval jen částečně.

Jaspersovo uvažování se mnohdy mívá s teorií spravedlivé války. Jeho největší přínos spočívá podle mého názoru ve vyzdvižení úlohy jednotlivce a jeho odhodlání zabránit válečnému konfliktu, a to i za cenu odepření poslušnosti legitimní moci, jež disponuje kompetencí vyhlásit válku. Odhodlání jednotlivce ve skutečnosti ovšem není tak úplně vázáno na demokratické politické přesvědčení, jak Jaspers uvádí. Lidé, jejichž konání v kritických okamžicích ovlivnilo budoucnost světa, mnohdy nevycházeli z politických předpokladů. O institucionálním fungování armády a skutečném vztahu vědců k etickým otázkám si Jaspers bohužel uchovává spíše iluze. Z nich potom pramení i některé jeho nerealistické teze, které v knize *Atomová bomba a budoucnost lidstva* obhajuje.

91 Jedním z nedůležitějších počínů bylo zpřístupnění archivu *Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*. Jako nejkomplexnější studie k této problematice se jeví: Schmuhl, H., *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity and Eugenics, 1927–1945*. Dordrecht, Springer 2008. Dále pak lze jmenovat například práce: Heim, S. – Sachse, C. – Walker, M. (eds.), *The Kaiser Wilhelm Society under National Socialism*. New York, Cambridge University Press 2009; či Deichmann, U., *Biologen unter Hitler*. Frankfurt a.M., Fischer Taschenbuch Verlag 1995.

92 Burleigh, M. – Wippermann, W., *Rasistický stát, Německo 1933–1945*. Přel. Z. Hajnák. Praha, Columbus 2010, s. 30.

SUMMARY

Karl Jaspers and the Atom Bomb

This study does not pursue an interpretation of Karl Jaspers' thinking as a whole or an elucidation of its basics. It is instead devoted to a sub-topic: the reflections and entreaties formulated by Jaspers in connection to the development and possible use of atomic or nuclear bombs. Jaspers' ideas on nuclear weapons, control of their use, and nuclear disarmament are placed in a historical context. The basic question that the author asks himself and which he attempts to answer is whether Jaspers' ideas have stood the test of time and whether they can throw a sufficient amount of light on the fragility of the peaceful coexistence between the two power blocs during the Cold War and the dangers to all of humanity that flowed from it.

Keywords: Karl Jaspers, atom bomb, just war, the role of the individual, the responsibility of scientists

ZUSAMENFASSUNG

Karl Jaspers und die Atombombe

Diese Studie befasst sich weder mit der Interpretation von Jaspers' Denken allgemein noch mit einer Analyse seiner philosophischen Grundlagen. Der vorliegende Beitrag ist einem Teilthema gewidmet, nämlich den Gedanken und Appellen, die Karl Jaspers im Zusammenhang mit der Entwicklung und möglichen Anwendung der Atombombe formulierte. Jaspers' Gedanken zu Kernwaffen, sowie zu deren Kontrolle und zur Atomrüstung werden in den historischen Kontext eingebettet. Die grundlegende Frage, die sich der Autor stellt und zu beantworten versucht, lautet: „Konnten Jaspers' Gedanken im Blickwinkel der Geschichte bestehen und die Instabilität der friedlichen Koexistenz beider Machtblöcke sowie die Gefahr, die sich daraus für die gesamte Menschheit ergab, ausreichend erläutern?“

Schlüsselwörter: Karl Jaspers, Atombombe, gerechter Krieg, die Aufgabe des Einzelnen, die Verantwortung der Wissenschaft